
Розділ 1
Теорія та історія культури
Part 1
Theory and History of Culture

■ <https://doi.org/10.31516/2410-5325.066.01>

УДК 316.343-057.85:323.27(477)“1917/1921”]:930](045)

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-3532-7439>

**ИНТЕЛІГЕНЦІЯ І ВЛАДА В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 РР.: УЗАГАЛЬНЕНА ІСТОРІОГРАФІЯ¹**

Аналізуються джерела та література, в яких, окрім іншого, йдеться про трансформацію поглядів старої інтелігенції в процесі її взаємин з різними владами під час Української революції 1917–1921 рр. Водночас основна увага приділяється характеристиці літератури щодо диверсифікації поглядів старої інтелігенції в процесі її взаємин з радянським режимом, який остаточно окупував Україну і диктував потім науковцям свої ідеології і позицію взаємин зі старою інтелігенцією.

Ключові слова: *українська культура, стара інтелігенція, Українська революція 1917–1921 рр., узагальнена історіографія, трансформація поглядів інтелігенції.*

В. М. Шейко, доктор исторических наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

**ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ВЛАСТЬ ВО ВРЕМЕНА УКРАИНСКОЙ
РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 ГГ.: ОБОБЩЕННАЯ
ИСТОРИОГРАФИЯ**

Анализируются источники и литература, в которых, кроме прочего, идет речь о трансформации взглядов старой интеллигенции в процессе ее отношений с разными властями в течение Украинской революции 1917–1921 гг. При этом основное внимание уделяется характеристике литературы относительно диверсификации взглядов старой интеллигенции в процессе ее отношений с советским режимом, который окончательно оккупировал Украину и диктовал потом ученым свои идеологию и позицию отношений со старой интеллигенцией.

Ключевые слова: *украинская культура, старая интеллигенция, Украинская революция 1917–1921 гг., обобщенная историография, трансформация взглядов интеллигенции.*

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE INTELLIGENTSIA AND THE AUTHORITIES DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921: GENERALIZED HISTIRIOGRAGHY

The aim of this paper is to analyze various sources of information and publications relating to the issues of transformation of the views of the old intelligentsia during the Ukrainian revolution of 1917–1921. At the same time special attention is paid to information dealing with relations between the intelligentsia and the Soviet authorities, which had gained the dominant position and finally occupied Ukraine by that time and imposed their ideology on the researchers. The archives, as a rule, stored predominantly publications regarding interrelations of the old intelligentsia and the Bolshevik regime.

The research methodology of this study is based on culturological principles and methods. Particular attention is paid to comparative principles and methods which make it possible to analyze in detail the main works referring to the interrelations of the old intelligentsia and various authorities, mainly the Soviet authorities, during the Ukrainian revolution of 1917–1921.

Results. The author of this study analyzes in detail the most important publications and sources of information currently available regarding the issues of diversification of the views of the old intelligentsia in relation to various authorities, mainly the Soviet government, during the Ukrainian revolution of 1917–1921. Special attention is paid to the analysis of publications and sources of information dealing with the relations between the intelligentsia and the Soviet regime. This is explained mainly by the fact that it was the Bolshevik regime that had gained the dominant position in Ukraine by that time and imposed their concept and ideology on the intelligentsia. This regime also ensured that the archives stored the material of only the Soviet “origin”.

Novelty. Drawing on the culturological methodology the author has managed to analyze in detail the works and sources of information dealing with diversification of the views of the representatives of the old intelligentsia regarding their attitude to various authorities. Taking into account the above mentioned considerations, special attention was paid to identifying the relations of the old intelligentsia with the Bolshevik government during the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

The practical significance. The results of this study may be used for further research into the related issues as well as in the process of developing educational and methodological material in culturology, in particular history and theory of culture and as well as history and theory of Ukrainian culture.

Keywords: *Ukrainian culture, culture, the old intelligentsia, the Ukrainian revolution of 1917–1921, generalized historiography, transformation of views of the intelligentsia.*

Постановка проблеми. Сьогодні, як ніколи за останні десятиріччя та, мабуть, і загалом у ХХ на початку ХХІ ст. ми, відзначаючи 100-річчя подій Української революції, аналізуємо події того часу та їхній вплив на еволюцію незалежної України, на взаємини влади та інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. У зверненні Президента до

українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. у березні 2017 р., аналізуючи проблеми в боротьбі за незалежність України, наголошувалось, що «було б помилкою говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України... Українська ідея, якою до того протягом десятиліть цікавилось лише вузьке коло національної інтелігенції, масово оволоділа селянами і пустила корені в середовищі робітництва» (Порошенко, 2017, с. 2). Президент далі відзначив, що «І Центральна Рада, і Українська Народна республіка, і Гетьманат, і Директорія проторували той шлях, яким Україна нині йде у майбутнє. І за це ми маємо бути вдячні визначним фігурам того часу: Михайлу Грушевському, Володимирі Винниченку, Павлу Скоропадському, Симону Петлюрі, Євгену Коновальцю, Дмитру Донцову, Євгену Петрушевичу та іншим. І вдячні мільйонам українців, які усвідомили свої національні та громадські права» (Порошенко, 2017, с. 2). «Сьогодні, — зазначив Президент, — як і сто років тому, Україна захищає свою незалежність від російського агресора» (Порошенко, 2017, с. 2).

Враховуючи історичну важливість означених революційних подій, за рішеннями Верховної Ради України у 2017 р. було відзначено 100-річчя з початку Української революції 1917–1921 рр. та утворення української Центральної ради, яка, як відомо, розгорнула колосальну за обсягом й історичною значимістю роботу з організації національно-визвольного руху в Україні (Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році: із постанови Верховної Ради України, 2017, с. 1).

Під час Української революції 1917–1921 рр. йшла жорстока боротьба за владу в Україні як внутрішніх сил, так й інтервентів різних країн. За цей час змінилося більше чотирнадцяти різновидних влад як від внутрішніх, так і зовнішніх сил. І всі вони прагнули схилити стару інтелігенцію на свою сторону. Адже без старої інтелігенції, яка здобула освіту і вишкіл в умовах царату, жодна соціальна сила не могла ані завоювати владу, ані утримати її і, тим більше, здійснити спробу відновлення соціального життя чи побудувати принципово нове суспільство. Як відомо, в остаточному варіанті під час громадянської війни та інтервенції, владу вдалося захопити більшовицькому режиму. Радянська влада за будь-яку ціну планувала залучити на свою сторону стару інтелігенцію. Розуміючи, що більшість старої інтелігенції загалом не сприймала нову владу і сподівалася на її тимчасовість, радянська влада планувала підготувати свою робочо-селянську інтелігенцію. Але для цього необхідно було багато років і великі кошти, чого на той час у неї не було. Тобто радянський режим був приречений на потребу будь-яким шляхом, будь-якими методами залучити стару інтелігенцію. Точніше, вона

планувала нею користатися доти, доки підготує свою інтелігенцію. Як визначав сам ідеолог комунізму В. Ленін: «Капіталізм, — свідчив він на II Всеросійському з'їзді рад народного господарства 25 грудня 1918 р., — залишив нам величезну спадщину, залишив нам своїх видатних спеціалістів, якими ми повинні неодмінно скористатися і скористатись в широкому масовому розмірі, пустивши всіх їх у хід. Гаяти час на підготовку спеціалістів з наших комуністів нам абсолютно ніколи, бо зараз вся справа у практичній роботі, в практичних результатах» (Ленін, 1973, с. 383). До того ж, він неодноразово змушений був підкреслювати, що «Без керівництва спеціалістів різних галузей знання, техніки, досвіду, перехід до соціалізму неможливий...» (Ленін, 1973, с. 168). Більше того, В. Ленін закликав не тільки до «використання» старої, як він підкреслював, «буржуазної» інтелігенції, а мріяв про її перевиховання в комуністичному дусі. Він наголошував, що «не можна, нема з чого, будувати комунізм інакше, як з людського матеріалу, створеного капіталізмом, бо не можна вигнати і знищити буржуазну інтелігенцію, треба перемогти, переробити, переварити, перевиховати її...» (Ленін, 1974, с. 94–95). На словах, як бачимо, проблема здавалася не такою й складною. На практиці ж це обернулося трагедією. Адже зрештою стару інтелігенцію «використали», силою примусивши служити більшовицькому режиму. А потім, коли підросла нова, робочо-селянська, вихована на комуністичній ідеології інтелігенція, стару інтелігенцію розсіяли, розстріляли, знищили тюрмами, каторгами і репресіями.

Виклад основного матеріалу дослідження. За минулі роки історико-культурологічна наука накопичила багато праць із означеного питання. Їх умовно можна розподілити на розвідки, які вийшли друком до виникнення незалежної України і за часи її існування. До того ж, література, яка охоплює період існування СРСР, багато в чому була однотипною з тою, що була присвячена безпосередньо Україні. Адже УРСР фактично входила складовою частиною СРСР.

Передусім, детальніше охарактеризуємо основні праці цієї тематики, які вийшли друком до появи незалежної України. Своєрідним підсумком наукових розвідок того часу були фундаментальні колективні роботи, присвячені питанням формування і розвитку радянської інтелігенції (Советская интеллигенция: краткий очерк истории, 1977). Одразу необхідно зауважити, що ця група праць підготовлена в дусі радянських часів і вірності комуністичним догматам. І найціннішим у таких фундаментальних працях є їхній фактичний матеріал, який в будь-якому «обрамленні» з позиції комуністичної концепції надає загальну картину подій радянської дійсності, зокрема стосовно обраної тематики. Оцінку на той час подібних фундаментальних праць ми можемо знайти і в нашій рецензії (Шейко, 1970, с. 146–150).

З наукових доробок, присвячених формуванню радянської інтелігенції, революції та владі, виокремлюється своєю фундаментальністю праці С. О. Федюкіна (Федюкин, 1972; Федюкин, 1965).

Обігово проаналізуємо і роботи за означеною тематикою, у яких розглядаються, як зрозуміло, з позицій комуністичної ідеології, події формування інтелігенції в Україні за радянських часів. Серед них виокремлюються праці Л. Г. Чижовської, А. А. Буравченкова та Н. К. Щур, у яких розглядаються питання боротьби більшовиків за інтелігенцію під час революцій в Україні. Окремі аспекти проблем взаємин влади та інтелігенції досліджуються і в монографіях, що були присвячені питанням становлення радянської культури. Особливе місце серед них посідає фундаментальна монографія І. Д. Золотоверхого (Золотоверхий, 1961), у якій автор, висвітлюючи процеси генези радянської культури, порушує і окремі питання взаємин старої інтелігенції і влади.

Із чисельних розвідок, у яких автори розглядають питання старої інтелігенції України, слід виокремити роботу Ю. О. Курносова і А. Г. Бондар (Курносов, Бондар, 1964). З'являються і дисертації, у яких аналізуються питання розвитку культури, а також ті, що присвячені безпосередньо проблемам старої інтелігенції України в 1917–1920 рр. До таких, наприклад, належать розвідки С. К. Гутяньського (Гутянский, 1961) та С. П. Михеєва (Михеев, 1976), А. А. Ребрика (Ребрик, 1978), В. П. Литвинової (Литвинова, 1972). Зазвичай, у них автори на підставі комуністичної ідеології трактують фактичний матеріал стосовно деяких аспектів питання залучення старої інтелігенції на сторону радянської влади під час Української революції 1917–1921 рр.

Майже всі подібні дослідження необґрунтовано стверджують, що до середини 20-х рр. більшість старих спеціалістів пройшли шлях від позиції очікування і коливання до свідомої і щирої участі в соціалістичному будівництві. У них стверджувалося, що, начебто, стара інтелігенція й ідеологічно сприймала радянський режим. У цьому випадку, на наш погляд, зміщуються два поняття — вимушений перехід основної маси старої інтелігенції до професійної співпраці з радянською владою і прийняття її політичних догматів. І якщо стара інтелігенція загалом до середини 20-х рр. змушена була погодитися на професійну співпрацю з радянським режимом, то про її «політичне перевиховання» годі вже й говорити.

З усіх відомих на початок 70-х рр. ХХ ст. наукових праць із означеного питання особливий інтерес становлять розвідки і дисертація В. П. Литвинової. Щоправда, вона, основуючись, зрозуміло, на марксистко-ленінській ідеології, водночас відзначається багатством фактичного, переважно архівного, матеріалу і досить ґрунтовними висновками

щодо старої технічної інтелігенції України, зокрема і в 1917–1921 рр. Цікаво, що автор трактує означене питання, базуючись на концепції С. О. Федюкіна (Федюкин, 1965, с. 26; Федюкин, 1972, с. 33). Зокрема, В. П. Литвинова стверджує, як С. О. Федюкін, що водорозділ ставлення старої інтелігенції до радянської влади проходив не між групами інтелігенції, як було раніше прийнято стверджувати, а всередині цих груп. З цим твердженням ми погоджуємося. У дисертації В. П. Литвинової, на жаль, майже не висвітлюються питання ролі профспілкових організацій, пролеткультів та зміновіхівства в долі старої інтелігенції України.

Отже, дисертації й праці, які існували на кінець 70-х рр. ХХ ст., лише фрагментарно висвітлюють питання долі старої інтелігенції України в часи Української революції 1917–1921 рр. Вони свідчать, що основна увага в них приділялась долі учительства та інженерно-технічної інтелігенції. До того ж, дослідження вказаних питань, зрозуміло, здійснювалось на основі комуністичної ідеології та більшовицьких догматів.

Окремо слід відзначити деякі праці, присвячені проблемам формування радянської інтелігенції України (Интеллигенция советской Украины (некоторые вопросы историографии и методологии), 1988; Ткачова, 1985). У них науковці, хоча й обігово, але розглядають проблеми взаємин влади та інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. Оприлюднюючи цікавий фактографічний матеріал, дослідники в традиційно комуністичній трактовці порушують і питання щодо старої інтелігенції України під час Української революції 1917–1921 рр.

Однією з фундаментальних праць із проблем української інтелігенції є монографія Г. Б. Касьянова (Касьянов, 1992). У ній досліджуються питання історії української інтелігенції в складний і трагічний період 1920-х — 1930-х рр. ХХ ст. Основна увага приділяється створенню так званої «нової» інтелігенції, яка відрізнялася від старої інтелігенції робітників і селян своїм, як пише дослідник, соціально-класовим походженням та соціально-психологічними характеристиками. До того ж, у монографії приділяється значна увага трагічним соціально-політичним подіям, що були основою означених процесів. Показово, що автор детально і з нових не комуністично-догматичних методологічних основ висвітлює і трагічну долю фактичного знищення старої української інтелігенції. Щоправда, на жаль, розгляд питання щодо долі старої інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. не входив у плани Г. В. Касьянова.

Варто вказати і про джерельну базу означеної тематики, яка є надзвичайно широкою. Значний документальний матеріал знайдено у фондах різноманітних архівів, рукописних фондах бібліотек, збірках документів, статистичних видань, у фондах громадських організацій, преси,

періодики тощо. Так, наприклад, під часі роботи над темою було вивчено більше 20 найвідоміших журналів того часу, зокрема: «Більшовик України», «Летопись революции», «Бюллетень агитатора», «Известия ЦККП(б)У», «Политработник Украины», «Кадры», «Комуністична освіта», «За масову комуністичну освіту», «Бюллетень Центрального архівного управління УССР», «Наука и техника», «Культурный фронт», «Культурная революция», «Вестник АН УССР», «Вестник статистики Украины», різноманітні бюлетені з різних питань народного господарства, культурного будівництва тощо.

Виявлені та використані матеріали із більше 15 газетних видань того часу: «Правда», «Коммунист», «Більшовик», «Пролетарий», «Народний учитель», «За культурну революцію», «Літературна газета», «Геть неписьменість», «Учительська газета», «За коммунистическое просвещение», «Література і мистецтво», «Вісті ВУЦВК» та ін.

Також вивчені та оброблені документи основних архівів України, зокрема було фронтально оглянуто більше 400 справ 45 фондів різноманітних колишніх державних партійних і профспілкових органів та організацій всеукраїнського, регіонального масштабу.

Таким чином, вивчено велику кількість документів, переважно архівних, матеріали яких і становлять джерелознавчу базу цього дослідження. До того ж, розглянуто і використано документи, що містилися у виданих збірках. Так, за вказаною тематикою видано кілька багатомномних збірок документів. У 1957 р., наприклад, побачило світ двотомне видання, присвячене вищій школі Української РСР, у якому автори розмістили і документи періоду 1917–1921 рр. (Вища школа Української РСР за 50 років, 1967). Водночас видано збірку документів з історії створення і діяльності Академії наук України (Історія Академії наук Української РСР, 1967). В означених виданнях оприлюднені документи, що стосуються й історії української інтелігенції в період Української революції 1917–1921 рр.

Цікаві дані за означеною проблематикою знаходимо у виданнях, які підготовлені учасниками або керівниками тих подій. Так, В. Винниченко оприлюднив своє видання, яке, як відомо, складалося із декількох частин. У них він робить спробу висвітлення історії відродження української нації в часи Української революції. Водночас надаються авторські аналіз та оцінка поведінки різних верств населення, зокрема інтелігенції, до революційних подій, Центральної Ради, Української народної республіки, Гетьманщини, Директорії (Винниченко, 1920).

На сьогодні тематика «Інтелігенція і влада», «інтелігенція і революція» поповнилась значною кількістю різноманітних публікацій. Так, у статті О. Балицької висвітлюється питання участі української інтелігенції в українізації шкіл з березня 1917 по квітень 1918 р. (Балицька, 1995).

Загальні публіцистичні уявлення про культуру, політику та інтелігенцію подаються в брошурі Р. Гром'як (Гром'як, 1996). Частково порушують це питання і автори монографії про ілюзії та катастрофи «комуністичного раю» в радянській Україні з 1917 по 1938 рр. (Єфименко, 2017).

Цікаві й своєрідні роздуми про ставлення інтелігенції України до влади, про її роль у розвитку суспільства містяться в статті О. Кіндратець (Кіндратець, 2009, с. 38–41). Щоправда, матеріал статті присвячений здебільшого сучасному стану перетворення суспільства. Подібні роздуми про інтелігенцію, націю та державність містяться і в брошурі А. Кліма (Клим, 2010).

Становить певний професійний інтерес для висвітлення обраної тематики і монографія І. Коляди (Коляда, 2010). Дослідник присвятив свою розвідку малодослідженому аспекту — функціонуванню української інтелігенції в Росії другої половини XIX — початку XX ст., що надає певні концептуальні підґрунтя для аналізу обраної нами тематики.

Для вивчення обраної тематики має певну цінність і стаття В. О. Копилова (Копилов, 2005, с. 95–100), присвячена одному із відомих творців державності, який зробив свій внесок у розвиток вказаної тематики в часи Української революції 1917–1921 рр. Причому автор свідчить, що В. Липинський надавав інтелігенції вирішальну роль інтелігенції у творенні держави та нації. Ролі інтелігенції в українському суспільно-політичному житті різних історичних епох у визначенні відомого громадсько-політичного діяча Л. Лук'яненка присвятила свою статтю І. Б. Кривдіна (Кривдіна, Кістякова, 2015, с. 238–248).

Слід згадати і роздуми О. Кривицької про роль української інтелігенції в партійному будівництві під час буремних 1917–1918 років (Кривицька, 1997, с. 334–340).

Особливо зацікавлюють праці В. П. Петрова, у яких аргументована концепція про те, що знищувальні тенденції більшовизму ніде і ні в чому не виявлялися так безжалісно, невибачно і так гостро, як у ставленні до української інтелігенції і особливо під час Української революції 1917–1921 рр. І це було проявом людиноненависницької комуністичної політики, в якій панував принцип «хто не з нами, той — ворог, якого треба знищувати» (Петров, 2010, с. 79–99; Петров, 2013).

Для дослідження обраної проблематики необхідним є аналіз монографії А. Телячого, що присвячена українській літературно-мистецькій інтелігенції в національно-культурному відродженні в часи Української революції 1917–1921 рр. (Телячий, 2014). Фактографічний матеріал цієї монографії надає певну можливість аналізувати соціальні та політичні позиції, літературно-мистецької інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр.

Монографія підготовлена на основі широкої джерельно-історіографічної бази, що надало змогу автору охарактеризувати творчу діяльність літераторів і художників, визначивши їхні здобутки в галузях літератури та образотворчого мистецтва. Можна з упевненістю заявити, що аналіз автором наявної на сьогодні джерельно-історіографічної бази надає підстави стверджувати, що обрана нами тематика і до сьогодні ще чекає на свого дослідника, хоча існує чимало робіт, автори яких опосередковано торкаються нашої тематики або окремих її аспектів.

Ю. В. Телячий, за його твердженнями, мав на меті довести, що в часи Української революції 1917–1921 рр. літератори та художники зробили значний внесок у національно-культурне відродження в ті жахливі часи розрухи, голоду, епідемій, громадянської війни, більшовицької навали, іноземної інтервенції, зміни більше десяти різних влад, режимів та політичних рухів тощо. Все це свідчить зайвий раз про те, що стара інтелігенція, попри карколомні історичні обставини, продовжувала свою діяльність при усіх владах і труднощах, сподіваючись на кращу долю і чекаючи кінця жахливим подіям того часу.

Оскільки ця монографія основана на широкій джерельно-історіографічній базі й змістовно стосується долі літераторів та художників у часи Української революції 1917–1921 рр., то є потреба детальнішого аналізу цього видання. Так, у вступі Ю. В. Телячий зазначає, що «Головним своїм завданням автор бачить відродження узагальнюючої панорами культуротворчої діяльності української інтелігенції в часи національно-культурного відродження (1917–1921 рр.)» (Телячий, 2014, с. 6).

Аналізуючи питання щодо участі української інтелігенції в суспільному житті напередодні революції 1917 р., автор нагадує, що Україна на початку ХХ ст. вражала значним відсотком неписьменного населення — відсоток грамотності дорівнював 16,4, з вищою освітою налічувалося близько 24 тис. осіб, а зі середньою спеціальною — близько 17 тис., тобто — 41 тис. «дипломованих спеціалістів». А загалом, за даними всеросійського перепису 1897 р., частка інтелігенції Російської імперії, яка була зосереджена в Україні, становила 13,6% усіх діячів науки, освіти, літератури і мистецтва (Телячий, 2014, с. 50). Показово, що на час перепису в Україні проживало 46 тис. українців із середньою чи вищою освітою, тобто лише 0,3 % всього населення (Телячий, 2014, с. 58).

Лютнева революція 1917 р. спричинила в Україні зростання національної свідомості, особливо серед інтелігенції, яка виявила готовність і здатність до національно-культурного будівництва (Телячий, 2014, с. 70). Принаймні подібні настрої були притаманні передусім національно налаштованій інтелігенції України.

Автор, розглядаючи діяльність літературних і художніх фахівців часів Української Центральної Ради, зосереджує увагу на діяльності

представників інтелігенції в організації роботи керівних структур в означених сферах. Подібна картина постає і при висвітленні періодів гетьманату Павла Скоропадського і Директорії УНР. «Надзвичайно складні реалії 1917–1921 рр. за УНР, гетьманату Павла Скоропадського, Директорії УНР в Україні, — висновує Ю. В. Телячий, — не завжди сприяли продовженню культурних перетворень і підтримки літературно-мистецької інтелігенції з боку держави та її частини суспільства» (Телячий, 2014, с. 144). «Отже, — наголошує автор, — ... в 1917–1921 рр. в Україні відбувалися процеси з активізації діяльності національних літературно-мистецьких інституцій, створення яких раніше гальмувалося російським царизмом. Ініціатором їх організації виступила передова творча інтелігенція» (Телячий, 2014, с. 178).

Цікавими з точки зору новизни фактографічного матеріалу є підрозділи, присвячені літературно-мистецькій періодиці й книговидавничій і виставковій діяльності літераторів та художників України тих часів. Автор підкреслює, що «Важливою складовою культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. стали результати творчості, визначення конкретного особистого внеску її представників у розвиток таких важливих структурних елементів вітчизняної культури, як художня література, образотворче мистецтво, літературна критика та мистецтвознавство» (Телячий, 2014, с. 248). І сторінки монографії доводять це, уміщуючи на собі імена десятків нових і вже відомих представників літературно-художньої інтелігенції, яка так активно проявила себе у відродженні національно-культурного руху в Україні.

І, нарешті, в останньому п'ятому основному розділі монографії автор зосередив увагу на здобутках української літературно-мистецької інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. Цей розділ охоплює більше третини змістовного обсягу монографії. Головна увага в ньому приділяється питанням внеску інтелігенції в українську літературу, досягненням митців у галузі образотворчого мистецтва та активізації літературно-мистецької критики. Водночас Ю. В. Телячий висвітлює означені питання із залученням маловідомих матеріалів щодо діяльності на ниві національно-культурного відродження і представників емігрантських літературно-мистецьких кіл. Показовим, знову ж таки, є факт висвітлення долі сотень представників літературно-мистецької інтелігенції та їхніх праць, які, попри поразку Української революції 1917–1921 рр., внесли духовний політичний вклад у національно-культурну скарбницю України, у справу подальшого будівництва незалежної української держави.

Слід зауважити, що автор монографії в полемічному запалі, охоплений громадою ґрунтового і цікавого фактографічного матеріалу

недооцінює або не згадує тих жахливих умов, у яких творили і жили, а точніше — виживали, представники літераторів та художників, як, до речі, і основна маса старої інтелігенції. Щоправда, у висновках до монографії автор нагадав, що «Жовтневий переворот 1917 р. у м. Петрограді, а потім збройне насильницьке встановлення більшовицької влади в Україні, призвели до трагічних соціальних катаклізмів і духовних втрат, національного розбрату. Війна радянської Росії з УНР і поразка останньої були сприйняті значною частиною інтелігенції як узурпація демократичних завоювань соціально-визвольного руху і як крах українського національного відродження» (Телячий, 2014, с. 410). До того ж, слід нагадати, що відсоток національно налаштованої інтелігенції в Україні серед старої інтелігенції був мізерним, незначним за кількістю, а відсоток літературної інтелігенції та її представників серед художників — ще меншим. Але це не применшує значного внеску Ю. В. Телячого в розробку означеної тематики. Щоправда автор монографії аж ніяк не переймався і не мав на меті аналізувати процеси взаємин старої інтелігенції загалом і різних режимів та влад під час Української революції 1917–1921 рр. Однак ця фундаментальна монографія надає багатий матеріал для роздумів щодо обраної нами тематики.

Питання взаємин інтелігенції та влади під час Української революції 1917–1921 рр. порушують й автори деяких дисертаційних робіт. Так, наприклад, у дисертації Л. В. Кравчука розглядаються питання культуротворчої діяльності та освітянської проблематики доби Української революції. Щоправда, автор пильну увагу приділяє культуротворчій діяльності різних освітніх організацій (Кравчук, 1996). Про політику гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва в 1918 р. йдеться в дисертації О. П. Машевського (Машевський, 1997). Зауважимо, що дослідник зосередив свою увагу переважно на заходах освітнього відомства. Якщо в подібних працях не порушувалося завдання висвітлення ролі інтелігенції у культуротворчих процесах, то в деяких дисертаціях ці питання ставляться. Так, наприклад, у дисертації С. І. Нестулі аналізується діяльність представників наукової та творчої інтелігенції з розбудови Всеукраїнського Археологічного комітету (Нестуля, 1998). У дослідженні науковець хронологічно розглядає і період Української революції 1917–1921 рр. Щоправда, автор надає перевагу не стільки розгляду ролі інтелігенції у вказаному процесі, скільки приділяє увагу процесу формування апарату управління ним.

Слід зазначити, що за останні роки оцінка подій Української революції 1917–1921 рр. докорінно змінилася. «Із проголошенням незалежності України, — як справедливо і обґрунтовано стверджує відомий український історик В. Ф. Верстюк, — кольорова гама подій 1917–1921 рр. поступово почала втрачати суцільне червоне забарвлення,

спочатку розбавляючи, а трохи пізніше й замінюючи його синьо-жовтими тонами» (Верстюк, 2017, с. 15). На сьогодні, до речі, дослідники обґрунтували доцільність розгляду подій того часу в Україні як події Української революції 1917–1921 рр. (Кралюк, 2017, с. 1).

Слід зауважити, що до 100-річчя Української революції видано кілька статей, присвячених подіям тих часів. Так, з'явилося дослідження В. Сергійчука, присвячене Центральній Раді, яка характеризувалася як уособлення реалізації вікового прагнення українського народу до незалежності (Сергійчук, 2017, с. 4–6). Існують й інші видання, які висвітлювали події Української революції 1917–1921 рр. Серед цих видань виокремлюють енциклопедичні збірки. До них, наприклад, належить Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія, 2003). Такі дослідження надають матеріал для розуміння політичної і соціальної діяльності тих часів.

У деяких працях зроблена спроба аналізу взаємин влади й народу, «верхів» і «низів» в часи Української революції 1917–1921 рр. Так, наприклад, П. Кралюк присвятив свою статтю подібним питанням (Кралюк, 2018, с. 21). Науковець стверджує, що Україна, починаючи з ХІХ ст., мала слаборозвинену українську національну свідомість. І це було пов'язано з розпорошеністю української національної еліти, яка частинами входила то до складу Російської імперії, то до Польщі, то до Угорщини, то до Румунії тощо. Адже українські землі в різні часи належали різним державам, які «дбайливо» нав'язували свою культуру цим частинам української інтелігенції. Автор убачає, що основними причинами поразки визвольних змагань 1917–1920 рр. була саме «розбалансованість» української еліти й народних мас. «... За часів гетьманату, — пише П. Кралюк, — були зроблені значні кроки в розбудові державних структур і культурних інституцій. Але, на жаль, гетьманська влада зневажливо ставилася до українського національного руху. Дистанціювалася вона й від українського населення» (Кралюк, 2018, с. 21). Як відомо, подібна політика гетьманату зумовила його падіння.

П. М. Бондарчук присвятив своє дослідження національно-культурній політиці більшовиків в Україні на початку 1920-х рр. Водночас у ній з нових критичних методологічних позицій кінця 90-х рр. ХХ ст. науковець частково порушує і питання взаємин влади й інтелігенції 1917–1921 рр. (Бондарчук, 1998, с. 3–45). Автор справедливо зазначає, що події Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. (як тоді формулювали — В. Ш.), що продемонстрували палке і непохитне прагнення українців до державної незалежності і розвитку української культури, змусили більшовицький режим в Україні в грудні 1919 р. на VIII партконференції РКП(б) прийняти резолюцію «Про

радянську владу в Україні». У ній заформалізовано можливість начебто вільного розвитку української мови і культури. Але навіть подібні формальності не могли бути здійснені, адже основна територія України на той час була зайнята ворожими для більшовиків силами, а основна ланка керівництва в Україні централізовано підкорювалася Москві. І це призвело до посилення еміграції з України та викликало посилення невдоволення народних мас.

Цікаво висвітлені проблеми уроків Гетьманату та національної ідеї України стосовно сучасних умов в статті Ігоря Смешка (Смешко, 2018, с. 14–15). У ній стверджується, що тільки національна ідея змогла б об'єднати навколо гетьмана і Захід, і Схід України. Це могло б створити соціальну базу для руйнівних процесів для української незалежності ворожих і популістських гасел на кшталт — «Земля селянам», «Заводи і фабрики — робітникам», «Війна палацам», «Уся влада — Радам». Подібні соціалістичні гасла, на жаль, поділялися і М. Грушевським, і українськими есерами, і соціал-демократами Микитою Шаповалом, і Симоном Петлюрою, і Володимиром Винниченком. І автор переконливо доводить, що ці гасла невідворотно вели до перемоги в Україні влади російських більшовиків, які для цього навіть загравали певний час з «українізацією» культурного життя в зросійщеній Україні (Смешко, 2018, с. 14).

П. Скоропадський, на відміну від Петлюри і Винниченка, передбачив подібний сценарій, коли «молох більшовизму» переможе і «Більшовизм, знищивши всіляку культуру, перетворив би нашу країну на висохлу пустелю, де з часом усівся б капіталізм, але який!.. Не той слабкий, м'якотілий, який жеврів у нас досі, а всесильний бог, у ногах якого буде плазувати той таки народ» (Смешко, 2018, с. 14). Подібне містилося і у відкритому листі до Головного отамана Симона Петлюри, який очолив державний заколот проти Гетьмана, полковника Петра Болбочана. В опублікованому ним 26 січня 1919 р. листі, героєм боротьби з більшовиками на сході України і в Криму, він з обуренням писав: «Бідна Україна, ми боремося з більшовиками, весь культурний світ піднімається на боротьбу з ним, а український новостворений уряд УНР йде на зустріч більшовизмові й більшовикам!.. Ви не можете розібратися в самих простих життєвих питаннях, а лізете в керівники великої держави, лізете в законодавці, замість того, аби бути самими звичайними урядовцями і писарцями» (Смешко, 2018, с. 14). І цей лист, як пише автор статті, вартував життя мужньому офіцерові — його катували і розстріляли за наказом С. Петлюри у тому ж 1919 році (Смешко, 2018, с. 15).

Автор статті І. Смешко зауважив, що: «Павлу Скоропадському вдалося за короткий час зробити для України досить багато. Він нормалізував

економіку і відновив діяльність державного апарату, увів національну грошову одиницю і стабілізував фінансову систему, запустив українські школи, університети, театри та створив заново Національну академію наук і Національні архів і бібліотеку» (Смешко, 2018, с. 6).

І ще. Сьогодні актуальна тема — творення Української православної автокефальної церкви (Томоса). А це нас цікавить, оскільки за цим стояла і стоїть не тільки церковна паства, але й численні її прихильники, зокрема й інтелігенція. Розвідка А. Маслакова саме цьому і присвячена (Маслаков, 2018, с. 11). У статті нагадується, що Центральна Рада відклала це питання на потім. П. Скоропадський збирався щось робити, але не встиг, С. Петлюра ж вже 1 січня 1919 р. підписав «Закон об автокефалии Украинской православной церкви и ее высшего правительства». Однак Константинополь не встиг його затвердити — закінчилась влада Директорії (Маслаков, 2018, с. 11).

Висновки. Отже, аналіз джерел та літератури, у яких йшлося про взаємини інтелігенції і різних влад, зокрема і радянської, під час Української революції 1917–1921 рр., надає підстави стверджувати про актуальність і малодослідженість означеної проблематики. В існуючих, переважно есе і статтях, документальних джерелах, які збереглися і стосуються обраної тематики, йдеться головним чином про взаємини інтелігенції з радянською владою в часи Української революції 1917–1921 рр.. Надзвичайно мало праць, присвячених взаєминам інтелігенції з іншими режимами і владами, яких на той час в різні роки революції налічувалося більше чотирнадцяти. Багато в чому це пояснюється тим, що більшовицький режим тричі за означений період встановлювався в Україні і, завдяки російським більшовицьким воєнізованим формуванням, остаточно закріпився в Україні. З цим також пов'язано і те, що джерельна база стосовно інших режимів і влад того часу мало збереглася, а радянська влада доклала зусиль, щоб взагалі не існувало подібних джерел, а існували тільки її джерела. І дослідники радянського періоду, базуючись на марксистсько-ленінській догматичній доктрині, висвітлювали добровільно чи вимушено те, що було вигідно радянському режиму. Зрозуміло, що всі влади, режими внутрішніх і зовнішніх сил вороже ставилися до української ідеї, ідеї незалежності України, національного руху та самої української інтелігенції як керманіча і основної сили цього руху. Аналіз джерел і літератури за означеною тематикою також свідчить, що і до сьогодні існує нагальна актуальність у дослідженні на новій концептуальній методологічній основі проблем взаємин інтелігенції з різними владами і режимами в часи Української революції 1917–1921 рр. Водночас враховуючи названі об'єктивні обставини, автор змушений приділяти основну увагу взаєминам інтелігенції з більшовицьким режимом часів революції. Адже кожне нове слово,

кожне нове ім'я, кожні нові документально підтверджені дані щодо представників старої інтелігенції України доповнять трагічну історію її долі. Зрештою, як ми в черговий раз переконалися, стару інтелігенцію варварськи використав і знищив більшовицький режим в Україні. Та ж її частина, що встигла емігрувати, змушена була внаслідок жебрацького існування також шезнути з історичної арени.

Як не дивно, соціально-політична, економічна і навіть дещо військова ситуація в Україні під час Української революції 1917–1921 рр. нагадує, певною мірою, сучасну ситуацію в Україні. І боротьба між собою різних політичних угруповань за владу, і вплив на суспільство, і розбід, розшарування і безпорядки, які прокотилися по країні, і гібридна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, і втручання іноземних держав у внутрішні справи і зовнішню політику Української держави, і різнобарвна поведінка різних верств українського суспільства, української еліти, української інтелігенції, і боротьба різних сил й угруповань за або проти незалежності України та її культури, і невизначеність шляхів подальшого економічного, політичного і духовного розвитку суспільства, і, нарешті, навіть боротьба за Томос, за створення Української православної автокефальної церкви та багато інших екстраполюючих положень тих часів і сьогодення... І помилки минулого, на жаль, дедалі частіше повторюються в карколомній ситуації сучасності. І це трагічно. Саме тому так необхідно досліджувати і аналізувати події Української революції 1917–1921 рр., її не стільки позитиви, які, безсумнівно, були наявні, скільки ті негативи, які призвели до трагічних наслідків для Української держави, українського народу, української інтелігенції, для української незалежності. І для цього дослідження цікаво і необхідно вивчити ситуацію та історію взаємин інтелігенції, різних влад під час Української революції 1917–1921 рр. Як відомо, Президент України у Зверненні до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. зазначив, що «Сьогодні ми не стільки святкуємо, скільки аналізуємо помилки наших далеких попередників. Аналізуємо для того, щоб зараз уникнути подібного самим» (Порошенко, 2017, с. 2).

Список посилань

- Балицька, О. (1995). Посієш добро — збереш золото: просвітницька діяльність української інтелігенції (березень 1917 — квітень 1918 рр.). *Українська культура*, 2, 30–32.
- Бондар, А. Г., Курносов, Ю. О. (1964). *У навчанні та праці: підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР*. Київ: Наукова думка.
- Бондарчук, П. М. (1998). *Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х рр.* Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 45 с. (Історичні зошити).

- Верстюк, В. Ф. (2017). Від «Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны на Украине (1917–1920)» до «Нарисів історії Української революції» й далі: трансформації дослідницької парадигми. *Український історичний журнал*, 3, 8–23.
- Винниченко, В. (1920). *Відродження нації (історія української революції [марець 1917 р. — грудень 1919 р.]*). (У 3 ч. Ч. 2). Київ; Відень: Дзвін.
- Вища школа Української РСР за 50 рр.*. (1967). (У 2 ч. Ч. 1). (1917–1945 рр.). В. І. Пітов (Ред.). Київ: Видавництво Київського університету.
- Гром'як, Р. (2009). *Культура. Політика. Інтелекція: публіцистика літературознавця*. Тернопіль: Джура.
- Гутянський, С. К. (1961). *Культурное строительство на Украине в годы гражданской войны (1919–1920)*: (Автореф. дис. канд. ист. Наук). Академия наук УССР, Отделение обществ. наук. Киев.
- Єфименко, Г., Примаченко, Я., Юркова, О. (2017). *Україна Радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю», 1917–1938 роки*. Г. Єфименко (Ред.). Харків: Клуб сімейного дозвілля. (Історія без цензури).
- Золотоверхий, І. Д. (1961). *Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.)*. М. В. Коваль (Ред.). Київ: Видавництво АН УССР.
- Интеллигенция Советской Украины (некоторые вопросы историографии и методология исследования)*. (1988). Ю. А. Курносоев (Ред.). АН УССР, Институт истории. Киев: Наукова думка.
- Історія Академії наук Української РСР*. (1967). (У 2 кн. Кн. 1). Б. С. Патон (Ред.). Київ: Голов. ред. УРЕ.
- Касьянов, Г. В. (1992). *Українська інтелекція 1920–30-х рр.: соціальний портрет та історична доля*. Київ: Глобус: Вік; Едмонт: Канадський інститут українських студій Альбертського Університету.
- Кіндратець, О. (2009). Інтелекція та політична еліта. *Світгляд*, 6, 38–41.
- Клим, А. (2010). *Інтелекція. Нація. Державність*. Тернопіль: Політек.
- Коляда, І. (2010). *Українська інтелекція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX — початок XX ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Копилов, В. О. (2005). Творення влади, держави: інтелекція в соціальному проекті В'ячеслава Липинського. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки*, 660, 95–100. Харків.
- Кравчук, Л. В. (1996). *Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період української державності 1917–1920 рр.* (Дис. канд. іст. наук: 07.00.01). Тернопільська академія народного господарства. Тернопіль.
- Кралюк, П. (2017, 25–31 марта). Наша «неправильная» революція 1917–1920 років: події 1917–1920 гг. в Україні часто називають визвольною боротьбою. *Зеркало недели*, с. 1, 15.
- Кралюк, П. (2018, 20-21 липня). Про два окремі світи: чому в Україні не можуть порозумітися «верхи» і «низини»? *День*, с. 21.
- Кривдіна, І. Б. (2015). Л. Лук'яненко про роль інтелекції в українському суспільно-політичному житті у різні історичні епохи. *Інтелекція і влада*.

- Серія: Історія, Збірник наукових праць.* 33, 238–248. Міністерство освіти і науки України, Одеський національний політехнічний університет. Одеса.
- Кривицька, О. (1997). Парти́йний досвід української інтелігенції (1917–1918 рр.). *Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради)*, Матеріали наукової конференції, 20 березня 1997 року (у 2 ч. Ч. 2, с. 334–340). НАН України, Інститут історії України. Київ.
- Ленін, В. І. (1974). Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі. *Повне зібрання творів* (Т. 41, с. 1–97). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Промова на II Всеросійському з'їзді рад народного господарства 25 грудня 1918 р. *Повне зібрання творів* (Т. 37, с. 377–384). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Чергові завдання радянської влади. *Повне зібрання творів* (Т. 36, с. 155–195). Київ.
- Литвинова, В. П. (1972). *Борьба за использование буржуазной технической интеллигенции в социалистическом строительстве в годы гражданской войны и восстановления народного хозяйства: (на материалах Украины)*. (Дис. ... канд. ист. наук: 00.02). Харьковский государственный университет имени А. М. Горького. Харьков.
- Маслаков, А. (2018, 11–18 октября). Украина осталась без томоса из-за церковной бюрократии и войны. *Комсомольская правда в Украине*, с. 11.
- Машевський, О. П. (1997). *Політика уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень-грудень 1918 року)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01). Київський університет імені Тараса Шевченка. Київ.
- Михеев, С. П. (1976). *Деятельность Коммунистической партии по привлечению интеллигенции на сторону Советской власти в годы гражданской войны (1918–1920 гг.)*: (на материалах Украины). (Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01). Одесский университет имени И. И. Мечникова. Одесса.
- Нестуля, С. І. (1998). *Роль наукової та творчої інтелігенції в становленні Всеукраїнського Археологічного комітету (1917 — початок 30-х рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01). Запорізький державний університет. Запоріжжя.
- Петров, В. П. (2010). Українська інтелігенція — жертва большевицького терору. *Слово і час*, 10, 79–99.
- Петров, В. (2013). *Українська інтелігенція — жертва большевицького терору*. Л. Івшина (Ред.). Київ: Українська прес-група. (Бібліотека газети «День»).
- Порошенко, П. О. (2017, 18 березня). Мужність творить перемогу, єдність творить непереможених: звернення Президента до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр.. *Урядовий кур'єр*, с. 2.
- Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році: із постанови Верховної Ради України (2017, 4 березня). *Голос України*, с. 1.

- Ребрик, А. А. (1978). *Идеологическая работа Коммунистической партии среди технической интеллигенции: (опыт партийных организаций Украины 1921–1925 гг.)*. (Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01). Киевский государственный университет имени Т. Г. Шевченко. Киев.
- Сергійчук, В. (2017, 17 березня). Центральна Рада представляла віковічні прагнення нашого народу до суверенності. *Голос України*, с. 1, 5.
- Смешко, І. (2018, 3–4 серпня). Невивчені уроки Гетьманату та національна ідея України у сучасних умовах. *День*, с. 6–7.
- Смешко, І. (2018, 10–11 серпня). Невивчені уроки Гетьманату та національна ідея України у сучасних умовах. *День*, с. 14–15.
- Советская интеллигенция: (история формирования и роста 1917–1965 гг.)*. (1968). Академия общественных наук при ЦК КПСС, Каф. истории советского общества. Москва: Мысль.
- Советская интеллигенция: краткий очерк истории (1917–1975)*. (1977). Москва: Политиздат.
- Телячий, Ю. В. (2014). *Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.)*, Монографія. Тернопіль: Терно-граф.
- Ткачова, Л. І. (1985). *Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму*. Київ: Наукова думка.
- УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія*. (2003). М. Попович (Ред.). Київ: Всеувиго: Новий друк.
- Федюкин, С. А. (1972). *Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма*. АН СССР, Ин-т истории СССР. Москва: Наука.
- Федюкин, С. А. (1965). *Советская власть и буржуазные специалисты*. Москва: Мысль.
- Шейко, В. Н. (1970). *Вопросы истории*, 8, 146–150. Рецензия на книгу: Советская интеллигенция: (История формирования и роста. 1917–1965 гг.) (1968). Москва: Мысль.

References

- Balytska, O. (1995). As you give, you receive: educational activities of the Ukrainian intelligentsia (March 1917 — April 1918). *Ukrainska kultura*, 2, 30–32. [in Ukrainian].
- Bondar, A. H., Kurnosov, Yu. O. (1964). *In study and at work: training the intellectuals in the Ukrainian SSR*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, P. M. (1998). *National and cultural policy of the Bolsheviks in Ukraine in the early 1920s*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 1998. 45 p. (Istorychni zoshyty). [in Ukrainian].
- Verstiuik, V. F. (2017). From the Great October Socialist Revolution and the Civil War in Ukraine (1917–1920) to Essays on the History of the Ukrainian Revolution, and Further: Transformations of the Research Paradigm. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 8–23. [in Ukrainian].

- Vynnychenko, V. (1920). *National Revival (History of the Ukrainian Revolution [March 1917 — December 1919])*. (In 3 parts. Part 2). Kyiv; Viden: Dzvin. [in Ukrainian].
- Higher school of the Ukrainian SSR for 50 years*. (1967). (In 2 parts. Part 1). (1917–1945). V. I. Pitov (Editor). Kyiv: Kyiv University Publishing House. [in Ukrainian].
- Hromiak, R. (2009). *Culture. Policy. The intelligentsia: journalism of the literary critic*. Ternopil: Dzhura. [in Ukrainian].
- Gutyanskiy, S.K. (1961). *Cultural development in Ukraine during the years of the Civil War (1919–1920)*: (Abstract of thesis. Candidate of Historical Sciences). Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Department of Social Sciences. Kyiv. [in Russian].
- Yefymenko, H., Prymachenko, Y., Yurkova, O. (2017). *Soviet Ukraine. Illusions and Catastrophes of the “Communist Paradise”, 1917–1938*. H. Yefymenko, (Ed.). Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. (Uncensored history). [in Ukrainian].
- Zolotoverkhyi, I. D. (1961). *Development of Ukrainian Soviet culture (1917–1920)*. M. V. Koval (Ed.). Kyiv: Publishing house of the USSR Academy of Sciences. [in Ukrainian].
- The intelligentsia of Soviet Ukraine (some issues of historiography and research methodology)*. (1988). Yu. A. Kurnosov (Ed.). USSR Academy of Sciences, Institute of History. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
- History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR*. (1967). (In 2 books. Book 1). B. Ye. Paton (Ed.). Kyiv: Head ed. URE. [in Ukrainian].
- Kasianov, H. V. (1992). *The Ukrainian intelligentsia of the 1920s-1930s: social portrait and historical fate*. Kyiv: Hlobus: Vik; Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, The University of Alberta. [in Ukrainian].
- Kindratets, O. (2009). The intelligentsia and the political elite. *Svitohliad*, 6, 38–41. [in Ukrainian].
- Klym, A. (2010). *The intelligentsia. Nation. Statehood*. Ternopil: Politek. [in Ukrainian].
- Koliada, I. (2010). *The Ukrainian intelligentsia in Russia: socio-political and socio-cultural activities (the second half of 19th — early 20th century)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
- Kopylov, V. O. (2005). The Development of Power, the State: Intelligentsia in Viacheslav Lypynskiy’s Social Project. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Series: Theory of Culture and Philosophy of Science, 660, 95–100. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Kravchuk, L. V. (1996). *Cultural and creative activities and educational movement in the period of Ukrainian statehood 1917–1920* (Diss. of Cand. of Historical Sciences: 07.00.01). Ternopil Academy of National Economy. Ternopil. [in Ukrainian].
- Kraliuk, P. (2017, March 25–31). Our “wrong” revolution of 1917–1920: the events of 1917–1920 in Ukraine are often called the liberation struggle. *Zerkalo nedeli*, p. 1, 15. [in Russian].

- Kraliuk, P. (2018, July 20–21). About two separate worlds: why do “the ruling circles” and “the masses” in Ukraine not understand each other”? *Den*, p. 21. [in Ukrainian].
- Kryvdina, I. B. (2015). L. Lukianenko about the role of the intelligentsia in Ukrainian social and political life during different historical periods. *Intelligentsia and power. Series: History, Zbirnyk naukovykh prats.* 33, 238–248. Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa National Polytechnic University. Odesa. [in Ukrainian].
- Kryvytska, O. (1997). Party experience of the Ukrainian intelligentsia (1917–1918). *The Central Rada and the Ukrainian State-Making Process (to the 80th Anniversary of the Central Rada)*, Proceedings of the Scientific Conference, March 20, 1997 (in 2 parts. Part 2, pp. 334–340). National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
- Lenin, V. I. (1974). “Left-Wing” Communism: an Infantile Disorder *Complete Works* (Vol. 41, pp. 1–97). Kyiv. [in Ukrainian].
- Lenin, V. I. (1973). Speech at the Second All-Russian Congress of Councils of National Economy on December 25, 1918. *Complete Works* (Vol. 37, pp. 377–384). Kyiv. [in Ukrainian].
- Lenin, V. I. (1973). The Immediate Tasks of the Soviet Government. *Complete Works* (Vol. 36, pp. 155–195). Kyiv. [in Ukrainian].
- Litvinova, V.P. (1972). *The struggle for the use of the bourgeois technical intelligentsia in socialist construction during the Civil War and the restoration of the national economy: (a case study of Ukraine)*. (Diss. Candidate of Hist. Sciences: 00.02). A. M. Gorky Kharkiv State University. Kharkiv. [in Russian].
- Maslakov, A. (2018, October 11–18). Ukraine was left without a tomos because of church bureaucracy and war. *Komsomolskaya Pravda v Ukraine*, p. 11. [in Russian].
- Mashevskiy, O. P. (1997). *The Policy of Hetman P. Skoropadskiy's Government in the Field of Education, Science, and Arts (April-December 1918)* (Author's abstract of the dissertation ... Candidate of Historical Sciences: 07.00.01). Kyiv Taras Shevchenko University. Kyiv. [in Ukrainian].
- Mikheyev, S. P. (1976). *Activities of the Communist Party on attracting the intelligentsia to the side of Soviet authorities in the years of the Civil War (1918–1920): (the case of Ukraine)*. (Author's abstract of dissertation ... Candidate of Hist. Sciences: 07.00.01). Odessa I.I. Mechnikov University. Odessa. [in Russian].
- Nestulia, S. I. (1998). *The role of the scientific and artistic intelligentsia in the work of the All-Ukrainian Archaeological Committee (1917 — early 30's)*. (Author's abstract of dissertation ... Candidate of Hist. Sciences: 07.00.01). Zaporizhzhia State University. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
- Petrov, V. P. (2010). The Ukrainian intelligentsia is a victim of Bolshevik terror. *Slovo i Chas*, 10, 79–99. [in Ukrainian].
- Petrov, V. P. (2010). *The Ukrainian intelligentsia is a victim of Bolshevik terror*. L. Ivshyna (Ed.). Kyiv: Ukrainska pres-hrupa. (The Library of “Den” newspaper). [in Ukrainian].

- Poroshenko, P. O. (2017, March 18). Courage creates victory, unity creates the undefeated people: the President's appeal to the Ukrainian people on the occasion of the 100th anniversary of the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Uriadovyi Kurier*, p. 2. [in Ukrainian].
- On celebrating memorable dates and anniversaries in 2017: from the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2017, March 4). *Holos Ukrainy*, p. 1. [in Ukrainian].
- Rebrik, A. A. (1978). *The ideological work of the Communist Party among the technical intelligentsia: (the experience of the party organizations of Ukraine during 1921–1925)*. (Author's abstract. Diss. ... Candidate of Historical sciences: 07.00.01). T. G. Shevchenko Kyiv State University. Kyiv. [in Russian].
- Serhiichuk, V. (2017, 17 March). The Central Rada represented the eternal aspirations of our people for sovereignty. *Holos Ukrainy*, p. 1, 5. [in Ukrainian].
- Smeshko, I. (2018, August 3–4). Unstudied lessons of the Hetmanate and the national idea of Ukraine in the current context. *Den*, p. 6–7. [in Ukrainian].
- Smeshko, I. (2018, August 10–11). Unstudied lessons of the Hetmanate and the national idea of Ukraine in the current context. *Den*, p. 14–15. [in Ukrainian].
- The Soviet intelligentsia: (the history of the development of 1917–1965)*. (1968). Academy of Social Sciences under the Central Committee of the CPSU, Department of History of Soviet Society. Moscow: Mysl. [in Russian].
- The Soviet intelligentsia: a brief essay of history (1917–1975)*. (1977). Moscow: Politizdat. [in Russian].
- Teliachyi, Yu. V. (2014). *Ukrainian Literary and Artistic Intelligentsia in National and Cultural Revival (1917–1921)*, Monograph. Ternopil: Terno-Hraf. [in Ukrainian].
- Tkachova, L. I. (1985). *The Intelligentsia of Soviet Ukraine during the Construction of the Fundamentals of Socialism*. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
- USE: Universalnyi slovnyk-entsyklopediia (Universal Dictionary — Encyclopedia)* (2003). M. Popovych (Editor). Kyiv: Vsevyto: Novyi druk. [in Ukrainian].
- Fedyukin, S. A. (1972). *The Great October Revolution and the intelligentsia: from the history of the involvement of the old intelligentsia in the construction of socialism*. USSR Academy of Sciences, Institute of History of the USSR. Moscow: Nauka. [in Russian].
- Fedyukin, S. A. (1965). *The Soviet power and bourgeois specialists*. Moscow: Mysl. [in Russian].
- Sheyko, V. N. (1970). *The Issues of History*, 8, 146–150. Book review: The Soviet intelligentsia: (The History of Development. 1917–1965). (1968). Moscow: Mysl. [in Russian].

Надійшла до редколегії 01.10.2019 р.